

Stoga će časopis – ojačan mladim generacijama – ponovo morati osvajati zanemarene prostore javne komunikacije, jer u vremenima u kojima se ratovi što ih prešuti CNN nisu ni dogodili, šutnja i prestanak javne komunikacije vode ravno u zaborav.

Mnogo toga pokazuje da je već ovaj prekid u izlaženju časopisa i knjiga pomogao zaboravu, stoga je ponovno pokretanje i časopisa i *Biblioteke* jedan od putova da struku kojoj pripadamo i u čiji smisao vjerujemo vratimo s margina prema središtu interesa.

Vi ćete, stari i novi čitatelji, biti potvrda našeg uspjeha ili neuspjeha.

S obzirom na dug prekid Uredništvo se odlučilo da – gotovo simbolički na početku trećeg milenija – pokrenemo novu seriju časopisa *Latina et Graeca*. U njemu ćete naći tekstove koji su već i predugo čekali na objavljivanje, pa se tako tekst V. Posavca o julio-klaudijevskom kultu u nas, koji je nagovijestio senzacionalno otkriće naronskih spomenika, zbog poduljeg čekanja na objavljivanje pojavio mnogo godina nakon što su arheolozi (a osobito se ovdje istakao naš kolega i jedan od osnivača časopisa E. Marin) otkrili naronski Augusteum. No namjera je Uredništva da u brzom slijedu objavi još tri broja kako bismo već od iduće godine mogli ostvariti naš uobičajeni polugodišnji ritam. Stoga će biti prostora da se u što većem broju pojave i tekstovi mlađe generacije filologa koja će, uvjereni smo, ubrzo preuzeti glavnu riječ u promociji naše struke.

Prvi je broj nove serije časopisa *Latina et Graeca* već dugo spreman za tisak, no objavljivanje smo odgađali u želji da novom početku pridonese i nova adresa. Uz pomoć Grada Zagreba Hrvatsko društvo klasičnih filologa dobilo je prostorije za svoj rad, pa će u njima biti mjesta i za nove uredničke prostorije našeg časopisa. Tako će se ponovo steći uvjeti da svima na korištenje ponudimo i svoju bogatu specijaliziranu knjižnicu, ali i mogućnost nabavke preostalih starih brojeva časopisa i knjiga. U suradnji s Izdanjima Antibarbarus te kućom Jesenski & Turk bit ćemo kroz časopis i knjige češći gosti i vašim domovima, a u prijateljsku recepciju našega rada uopće ne sumnjamo.

Nina Čengić

O tumačenju kao lingvistički tekst

1. Uvod

1.1. Moderna lingvistika i antički izvori o jeziku

Moderna je lingvistika početkom 20. stoljeća, u periodu svojeg konstituiranja kao moderna znanost, bila prisiljena vrednovati tradiciju svih dotadašnjih jezičnih proučavanja. Razlozi su tome bili jasni: bilo je potrebno odrediti koja su proučavanja odgovarala kriterijima znanstvenosti i stoga mogla biti službeno priznata, a koja su bila neznanstvena i, tako okarakterizirana, morala biti odbačena.

No to nije bio tako lagan zadatak. Lingvistički relevantne zabilješke nalazile su se u veoma starim zapisima i implicirale su dugu povijest te još dužu pretpovijest lingvističkih proučavanja. Sve je, naime, ukazivalo na svijest o jeziku kao zasebnom fenomenu, kojim su ljudi od najstarijeg doba bili fascinirani. Takva je situacija odgovarala lingvistici, jer je mogla poslužiti kao jedno od opravdanja za kreiranje znanosti, kakva je lingvistika željela biti.

Bez obzira na svojevrstan ponos zbog tako duge tradicije, lingvistika se ipak morala opredijeliti. Pred njom je bio korpus izvora tradicija, na temelju kojeg je ona vršila selekciju. Egzaktost je, kao jedan od temeljnih postulata onog vremena, natjerala lingvistiku da jedan broj izvora odbaci a, što je još veća šteta, da velik broj njih ograničeno interpretira. Pri tom mislim na način na koji je lingvistika vrednovala antičke izvore o jeziku.

Lingvistika se prema starogrčkim podacima o jeziku našla u relativno neodređenom odnosu. Kad, dakle, govorimo o priznatim izvorima, s jedne su strane oni popisani, poznati i analizirani kao konstitutivni elementi lingvističke tradicije, a s druge su strane svedeni samo na vlastitu interpretaciju, koja je veoma često kruta i pomalo zastarjela. Po mojem je mišljenju upravo tu lingvistika napravila najveću pogrešku u odnosu prema antičkim grčkim izvorima. Da bi zadovoljila sistematičnost i egzaktost pozitivizma u kojem je nastajala, lingvistika je odabirala uvijek samo jednu ispravnu i moguću

interpretaciju. Čini mi se da zauzimanje tako krutih stavova lingvistici nije potrebno; štoviše napuštanje načela o jednoj valjanosti interpretaciji preduvjet je za produktivno funkcioniranje moderne lingvistike. Svaki bi lingvist smio iščitavati neki antički tekst o jeziku u skladu sa svojom lingvističkom orijentacijom, podrazumijevajući, dakako, da je analiza lingvistička. Dakle, treba da se izoliraju često mnogobrojni slojevi u antičkim izvorima tako da se nađe onaj lingvistički, ali da ipak postoje i svijest i poznavanje izdvojenih slojeva.

Zbog navedenih razloga mislim da je lingvistici nužno, ako ne i hitno, potrebna pomna i pažljiva revalorizacija antičke tradicije jezičnih proučavanja. To bi mogao biti jedan od načina za osvježanje i osnaženje moderne lingvistike, jer bi se dokazala stalna čovjekova misaona usmjerenost prema jeziku i njegova općeprisutnost u ljudskoj zajednici.

1.2. Jedan odabrani pristup

Moja je namjera da pokažem mogućnosti koje otvara proučavanje starogrčkih izvora. Za tu sam svrhu odabrala Aristotelov spis *O tumačenju*, želeći ga prikazati kao lingvističku raspravu a ne kao filozofsko ili logičko djelo. Takva je pretpostavka za sobom povlačila apstrahiranje filozofske i ostalih nelingvističkih dimenzija kao preduvjet lingvističke analize.

Čitajući tekst, tražila sam i pronalazila ideje slične idejama velikih modernih lingvista, ali ne samo to. Našla sam neke ideje koje pokazuju širinu Aristotelovih poimanja jezika i koje mogu biti veoma važne za dalji razvoj moderne lingvistike. Neki će problemi biti samo naznačeni, dok će drugi biti detaljnije objašnjeni, a na osnovi toga sam željela pokazati da je takva analiza korisna i upotrebljiva za novu sintezu "tradicionalnog" starogrčkog jezikoslovlja i moderne lingvistike. Ali, prije nego što krenem s detaljnijom analizom teksta, dat ću ukratko nužne opće napomene o karakteristikama starogrčkog proučavanja jezika kao i neke opće napomene o Aristotelovoj filozofiji i jeziku.

2. ANTIČKA GRČKA I JEZIK

2.1. Jezična proučavanja u Grčkoj do Aristotela

Situacija u antičkoj Grčkoj, kakvu zatječemo u pretklasično, a pogotovo u klasično doba, pretpostavlja jedan razmjerno dug period primitivnih bavljenja jezikom, koncentriranih uglavnom oko pitanja božanskog porijekla jezika.¹ Kritičnost, tako karakteristična za stare Grke da se mogla smatrati njihovim svjetonazorom, zahvatila je i odnos prema jeziku kao sveprisutnom, ali i kompliciranom fenomenu.

Prva i najuočljivija karakteristika starogrčkog bavljenja jezikom jest ta da se ono iscrpljivalo u korpusu grčkog jezika. Za susjedne jezike Grci nisu marili, nego su ih jednostavno okarakterizirali kao barbarske, nedostojne ikakve pažnje. Koji su bili razlozi toj isključivosti, nije jednostavno odgovoriti. Ne smije se zaboraviti povijesni kontekst, općeniti stupanj društvene razvijenosti tadašnjeg svijeta, u kojem veliku ulogu igra povezanost određenog naroda s božanskim i od bogova odabranim. Grci su bili izričito ponosan narod, a jezik je bio jedan od stupova svehelenskog osjećaja koji je vezivao rasuta plemena i razjedinjene polise u jedinstvo jednog naroda. Da li je ta vezanost za jezik uvjetovala njegovo opće prihvaćeno shvaćanje kao savršenog jezika, u čijoj je formi preslikan kozmički red? Odgovor na to pitanje možda nije niti potrebno dati. Napomenut ću samo koliko je štetu zbog autarkičnosti starogrčkih jezičnih proučavanja pretrpjela indoeuropeistika, koja mnoge tada žive jezike danas poznaje isključivo po imenu.

Druga je važna karakteristika starogrčkog proučavanja jezika njegova samostalnost, odnosno vezanost za druge discipline. Tu se prvenstveno misli na činjenicu da su sva proučavanja nastala pod okriljem filozofije. Najveći je broj rasprava o jeziku izvorno filozofskog karaktera. Ta je činjenica modernoj lingvistici prouzročila mnoge probleme, od kojih bih izdvojila dva. Autonomnost je jezičnih promatranja, dakle njihovo nastajanje za sebe same i po samima sebi, bila jedan od kriterija po kojima je lingvistika vrednovala antičke izvore. Kako on nije bio ispunjen, lingvistika je morala a priori potcijeniti starogrčko bavljenje jezikom. Drugi je problem metajezika. Ako i prihvatimo te filozofske rasprave s jezičnom tematikom kao lingvističke, naići ćemo na situaciju u kojoj se o lingvističkim predmetima ne govori pomoću donekle razrađenog ili dosljedno provedenog metajezika. Zbog toga su u lingvističkoj interpretaciji prisutne mnoge nejasnoće.

¹ Prisutno već i kod Homera.

Dostignuća se jezičnih proučavanja u antičkoj Grčkoj, dakle, protežu između praktičnog i teoretskog pola. Pod praktičnim se proučavanjima prvenstveno misli na gramatiku, mada se zaboravlja na činjenicu da je i ona veoma dugo imala svoju filozofsku dimenziju i da je postala uistinu praktičnom i samostalnom tek formiranjem aleksandrijske filološke škole. Antička je gramatika ostala bazom klasične evropske gramatike, a lingvistika uvažava činjenicu da tradicionalni pogled na jezik počiva uglavnom na idejama starih Grka.

S druge se strane nalaze takozvana teorijska razmatranja, nastala u potpunosti u okrilju filozofije. Ta bi se proučavanja u skladu s modernom lingvističkom terminologijom mogla karakterizirati kao općelingvistička. Lingvistička se tematika razvijala paralelno s razvojem filozofije. Kako je napredovala filozofija, u centar su interesa dolazila sve kompliciranija jezična pitanja.

Tako se, na primjer, kao pokretači rasprave o arbitrarnosti / motiviranosti jezičnog znaka spominju Pitagora ili Protagora, što ukazuje na dugu tradiciju promišljanja tog problema. Ta se problematika s vremenom razgranavala, a poznata je kao φύσει ἢ θεσει polemika. Temeljno je pitanje bilo je li jezik bio određen prirodom ili konvencijom. Predstavnici φύσει stajališta tvrdili su da je jezik određen vanjskim i nepromjenljivim principima, koji se nalaze izvan čovjeka samog, dok su zastupnici θεσει stanovišta smatrali da je jezik rezultat običaja i tradicije, socijalnog ugovora, odnosno nečeg što ovisi o čovjeku. Kasnije je ova polemika ustupila mjesto polemici anomalista i analogista.

Znameniti je filozof Heraklit zastupao tezu o božanskom porijeklu jezika, a za razliku od njega Demokrit je smatrao da jezik ne može imati nikakvo porijeklo izvan čovjeka i društva. Platon se jezikom bavio u nekoliko svojih dijaloga. U cijelosti je općelingvističkoj problematici posvetio dijalog *Kratil* u kojem je raspravljao o ispravnosti imena, dakle o odnosu riječi kao jezičnog znaka prema izvanjezičnoj realnosti. Platon se bavio i proučavanjem govorničke vještine, te je u dijalozima *Gorgija* i *Fedar* raspravljao o retorici. On je ujedno prvi sustavnije pokušao definirati osnovne gramatičke kategorije ὄνομα i ῥήμα, koje će uz manju nadopunu kasnije preuzeti Aristotel. Na neke je Platonove stavove o jeziku utjecao i Heraklit, pa je tako Platon podržavao Heraklitovu tezu o korelaciji jezične strukture i razuma, samo na apstraktnijem nivou.

2.2. Jezik u Aristotelovoj filozofiji

Aristotelova se pojava veže uz vrhunce antičke filozofije. Njegov je rad bio sveobuhvatan, jer se on nije istakao samo kao logičar i filozof, nego i kao sistematizator cjelokupne tradicije prije sebe. Aristotel je živio u doba makedonske prevlasti u Grčkoj i nakon početnih zanošenja idejom promjene svijeta uz pomoć filozofije i filozofa povukao se iz aktivnog političkog života, osnovao svoju filozofsku školu i započeo pravi znanstveni rad.

Uobičajena je slijedeća klasifikacija Aristotelove filozofije:

1. teoretska filozofija:
 - obuhvaća fiziku, matematiku i metafiziku;
2. praktična filozofija:
 - obuhvaća etiku, ekonomiku i politiku;
3. poetična filozofija:
 - bavi se tehničkim i umjetničkim oblikovanjem.

Izdvojeno od toga stoje Aristotelovi logički spisi (ὄργανον), zato što je Aristotel smatrao poznavanje logike općim preduvjetom za ikakvo bavljenje filozofijom. Logičkim spisima pripadaju:

Kategorije;

O tumačenju;

Prva analitika;

Druga analitika;

Topika;

Pobijanje sofista.

S obzirom na činjenicu da je Aristotela interesirala cjelovitost antičkih saznanja do njega, a i s obzirom na originalnost njegove pojave kao znanstvenika, bilo je logično da će se on dotaknuti jezične problematike. Jezikom se Aristotel bavio i direktno i indirektno, a detaljnije o jeziku govori u *Retorici*, *Poetici* i u spisu *O tumačenju*.

Na planu bavljenja govorničkom vještinom na Aristotela je utjecao Platon. No, pošto je otkrio silogizam, Aristotel je retoriku prikazao u novom svjetlu, a njena je modernost i danas začudna. Retorički se silogizam mogao protumačiti kao logička reakcija na Platona i njegovu induktivnu metodu

spoznaje, a moralna neutralnost govornništva kao etička reakcija na Platonove stavove. Zanimljivo je da Aristotelovi stavovi o govorništvu i njegovoj biti pretpostavljaju postojanje svijesti o nekim razgraničenjima o kojima lingvistika danas nema svijest. Radi se prvenstveno o razlikovanju domena javne komunikacije i znanstvenih disciplina koje ih pokrivaju. Tako političku sferu pokriva retorika, sferu obrazovanja logika, a sferu umjetničkih iskaza poetika. U antici su se te tri sfere javne komunikacije, kao što sam već spomenula, veoma dobro međusobno razlikovale. Temelj je ovakvoj podjeli činjenica da čovjek djeluje na etičkim principima određenim društvenom zajednicom, a njegova je jezična djelatnost samo jedan od vidova ljudskog djelovanja. U centru je pažnje interakcija pošiljalac - primalac, pri čemu se pošiljalac mora prilagoditi primaocu. Kroz takve ideje Aristotel razbija krute strukturalističke stavove i povezuje dodirne točke s primijenjenom lingvistikom. Dapače, Aristotelovo učenje o retorici kod nekih se lingvista smatra pretečom primijenjene lingvistike.

Poetika se, kao što sam već napomenula, bavi poetskim, umjetničkim iskazom, pri čemu se pažnja obraća opet na interakciju pošiljaoca i primaoca, što pokazuje svijest o komunikacijskoj osnovi. *Poetika* u odnosu prema *Retorici*, uvodi nekoliko novih kategorija, kao i novi skup problema. Jedna je od njih estetska kategorija, koja je u *Retorici* predstavljena etičkom kategorijom. Problemi kojima se Aristotel bavio bili su problem mimeze, te problemi formalnog i sadržajnog oblikovanja, u sklopu čega je razvio teoriju katarze. S druge strane, ono što povezuje ta dva Aristotelova spisa jest naglašavanje djelatnog, kreativnog aspekta. Za Aristotela ποιησις ima kreativni, djelatni smisao, a baza joj je μιμησις. Oponašanje pretpostavlja postojanje realnog svijeta, koji postoji samostalno od čovjeka i koji čovjeku služi za svako, bilo koje oponašanje.

Jedno se poglavlje u *Poetici* bavi dijelovima govora, a to je prava lingvistička analiza. Ona je veoma rado citirana, pogotovo kada se dokazuje Aristotelovo anticipiranje strukturalizma. Aristotel je strukturalist zato što promatra odnose elemenata, što razlikuje sistem od teksta, te dosljedno razlikuje plan izraza od plana sadržaja. No, u cijelosti promatrano, po mojem mišljenju Aristotel je uvažavanjem komunikacijske interakcije i efekta koji na primaoca ostavlja pošiljalac ujedno i prevladao strukturalizam te anticipirao neke hipoteze primijenjene lingvistike.

3. O TUMAČENJU KAO LINGVISTIČKI TEKST

3.1. Uvodne napomene

Kao što je već prije bilo napomenuto, Aristotelov spis *O tumačenju* pripada među logičke spise. Većina se znanstvenika slaže da je to jedan od starijih Aristotelovih tekstova, u kojem je vidljiv utjecaj Platonovih dijaloga. On je dosta dugo bio zanemaren, prvenstveno zbog ponešto otežane razumljivosti teksta. Mišljenja su o ovom Aristotelovu djelu različita, te postoji podosta međusobno nepodudarnih interpretacija.

Moja je osnovna postavka za analizu spisa *O tumačenju* da je to lingvistička rasprava, lingvistički tekst. Filozofski sam kontekst zadržala samo onoliko koliko je to bilo nužno za razumijevanje jezične problematike, pa će tako biti govora i o pojmu kategorija kod Aristotela u sklopu promatranja problema odnosa jezika i mišljenja. Namjera mi je bila da pokažem mogućnosti interpretacije jednog konkretnog antičkog izvora o jeziku, da dam odgovore na neka konkretna pitanja, te da dokažem vrijednost koju takva analiza može pružiti modernoj lingvistici.

3.2. Analiza i paralele

Aristotel odmah na početku teksta određuje predmet bavljenja te postulira pet nesumnjivo jezičnih kategorija:

ime - ὄνομα

glagol - ῥήματα

nijekanje - ἀπόφασις

potvrđivanje - κατάφασις

iskaz - λόγος.

No, prije nego što krene prema analizi svake pojedine kategorije, Aristotel daje određena objašnjenja svojih načela. Radi se o distinkciji između izričaja, φωνή i pismena, γραφόμενα. Aristotel izričaj objašnjava kao znamenja² dojmova u duši, dakle, kao nešto što se u modernoj terminologiji svakako može označiti apstraktnim, premda grčki izraz implicira fizikalni karakter označenog fenomena. Pismena su, s druge strane, znamenja dojmova u izričaju,

² σύμβολα

dakle u odnosu prema izričaju konkretniji pojam. Za njih Aristotel kaže da su pojedinačni za pojedinačne jezike, ali da su znaci prvih kod ljudi istovjetnih dojmova o duši.

Već na samom početku Aristotel dotiče ključni problem moderne lingvistike - podjelu na jezik i govor, na suprotne polove, na apstraktno i konkretno. Lingvistika, koja je za svoj predmet odabrala apstraktni jezik, morala je, u skladu s tim, sve njegove jedinice definirati kao apstraktne entitete. Tako je de Saussure slikovito objasnio apstraktnu prirodu jezičnog znaka kao jedinstvo pojma i akustičke slike, pri čemu je akustička slika psihički otisak zvuka.³ Aristotel je u svom pojmu izričaja anticipirao de Saussureovu ideju, koja je kasnije postala jedan od postulata moderne lingvistike.

Drugi dio Aristotelova objašnjenja, koji govori o odnosu pojedinačnog i univerzalnog, podsjeća na neke ideje Noama Chomskog, prvenstveno na one o univerzalnosti dubinskih struktura i mnoštvu pojedinačnih površinskih struktura.

Nakon tih uvodnih napomena Aristotel prelazi na definiranje već navedenih kategorija. Prva je ime, a po Aristotelovoj definiciji ona je izričaj sa značenjem, po dogovoru, čiji niti jedan dio nije značenjski zasebno izdvojen. Drugim riječima, ime je ona složena jedinica sa značenjem sastavljena od manjih jedinica koje same za sebe nemaju značenja.

Ovo se Aristotelovo tumačenje može analizirati na nekoliko nivoa. U globalu ono se podudara s modernom definicijom morfema. Nadalje, kad Aristotel kaže "po dogovoru", on inzistira na tome da u imenu ništa nije po prirodi značenjsko, nego to postaje tek kad ime postaje znamenje. S obzirom na to da je termin znamenje ovdje jedan od termina koji unose ograničenja, možda se radi o definiranju znaka, odnosno o isticanju simboličkog karaktera jezika, pa tako Aristotel dodiruje i semiološku dimenziju. Ali nedvojbeno je da se Aristotel opredijelio za arbitrarnost znaka, ne spekulirajući više o tome poput Platona, a to je jedna od temeljnih postavki de Saussureova strukturalizma.

I primjeri⁴, koje Aristotel navodi za dokazivanje snage dogovora u formiranju znaka, ističu njegovu čvrstu vjeru u čovjekovu ulogu, premda ona ne mora biti formalna i očita.

Jedan od meni posebno interesantnih problema, koje Aristotel tek naznačuje, jest problem arbitrarnosti složenica. Dijelovi složenice, po Aristotelu, pridonose značenju cjeline, ali ga izolirani nemaju u tom nego u drugačijem obliku.

³ Saussure, 1985. p. 84

⁴ Aristotel, 1989. p. 27

Aristotel misli, dakle, da su složenice arbitrarne, ali se meni čini da složenice pripadaju u onu skupinu riječi, za koju se, zbog isprepletenosti razina i njihovih međusobnih odnosa, arbitrarnost ne može jednoznačno odrediti.

Prije nego što prijede na pitanje glagola, Aristotel spominje padeže (πτώσεις). Padež je gramatička transformacija imena, a njegova je bitna karakteristika da nije ni istinit ni lažan. Kako to objasniti? Možda bi jedno moguće objašnjenje moglo glasiti da je značenje padeža određeno njegovom sintaktičkom funkcijom, sintagmatskim odnosima u kojima se nalazi, pa stoga sam za sebe ne može biti istinosno obilježen.

Glagol (ῥήμα) se po Aristotelovoj definiciji od imena razlikuje po pridodanoj kategoriji vremena, a uvijek je znak rečenog o drugom. Za Aristotela postoje padeži glagola, pod čim se podrazumijeva vremena. Unatoč očitoj različitosti kategorija promjena kod imena i kod glagola, Aristotel posjeduje jedinstvenu kategoriju. Premda je neobično, to se može pokušati objasniti. Ako padež shvatimo kao otklon od osnovnog oblika, onda je za ime to otklon od kanonskog padeža, a za glagol je to otklon od kanonskog vremena. No, da zaključno objasnimo, Aristotel misli da je glagol jezična kategorija s pridodanim vremenom, a da glagolski padež izriče još jedno dodatno vrijeme i tako modificira osnovno vrijeme glagola.

Sljedeća je kategorija, koju Aristotel definira, iskaz (λόγος). To je značenjski iskaz čiji sastavni dijelovi sami za sebe imaju značenje kao riječ, ali ne kao potvrđivanje. Čini se da je bazični odnos glagola i imena odnos potvrđivanja i nijekanja. No, i to se može problematizirati. Da li je odnos potvrđivanje - nijekanje semantički ili sintaktički odnos? Poteškoće koje postoje pri odgovaranju na ovo pitanje ilustriraju sveprisutnost semantičkog sloja u svim slojevima jezika, ali i upozoravaju na poteškoće pri pokušajima čiste sintaktičke analize.

U daljim se poglavljima Aristotel udaljava od definiranja i prelazi na proučavanje različitih odnosa. Jedno je od njih i pitanje odnosa u jeziku i odnosa u izvanjezičnom svijetu. U tom se kontekstu, po mojem mišljenju, istinitost / lažnost pojavljuju kao specifikatori dubljeg odnosa jezika i izvanjezičnog svijeta.⁵ Sve ukazuje na Aristotelovu tezu da je jezik determiniran izvanjezičnim svijetom. No, promotrit ćemo taj problem malo pobliže.

Odnos mišljenja i jezika jedna je od veoma često spominjanih lingvističkih tema. Odgovori se uobičajeno kreću između dva pola: ili jezik determinira poimanje realnosti, ili je jezik strukturiran po uzoru na izvanjezični svijet. Da bi se objasnilo Aristotelovo poimanje tog problema, potrebno je posegnuti za

⁵ Aristotel, 1989. pp. 39-41

mislima iznijetim u njegovu spisu *Kategorije*. Jedna od činjenica, koje predstavljaju konstantu u nizu beskonačno različitih upotreba na koje se može svesti jezik, jest da se svi složeni procesi mišljenja, premda sami za sebe apstraktni, raznoliki i specifični, konkretiziraju u jeziku. Jezik prenosi sadržaje misli, koje je same po sebi teško definirati. Izraz, koji jezik daje sadržajima misli, ne podudara se s njihovim karakterom. S obzirom na to da je jezik strukturiran sistem, sadržaji misli prolaze kroz sve njegove nivoe i tako dobivaju jezični okvir kao preduvjet svojeg ostvarenja. Zbog toga je bilo teško odrediti svojstva misli, inherentna njihovoj biti, koja ne bi ništa dugovala jezičnom izrazu.

Odnos se jezika i mišljenja dakle može objasniti jedino uspostavljanjem neke jednoznačne definicije misli. Aristotel je uvidio težinu tog problema i odlučio ga riješiti na svoj način. On je proučavanje odnosa jezika i mišljenja olakšao uvođenjem kategorija kao određene vrste posrednika. Kategorije su misli slobodnije, lakše se utvrđuju i univerzalnijeg su karaktera, dok kategorije jezika pripadaju nekom društveno prihvaćenom sistemu komunikacije, ne mogu se proizvoljno formirati i uvijek su kategorije pojedinačnog jezika. Benveniste⁶ je mislio da je Aristotel, kad je određivao kategorije misli, odredio kategorije jezika na kojem je mislio, te da se radi o jednoj analizi odnosa misli prema konkretnim jezičnim kategorijama grčkog jezika. Zbog toga tako određene kategorije misli ne mogu biti univerzalne za sve jezike, kao što je to u duhu Aristotelove filozofije kasnije bilo interpretirano i prihvaćeno. Ako bismo Aristotelove kategorije misli priznali kao univerzalne, priznali bismo da jezik određuje percepciju svijeta. Neispravnost takva stava dokazuju proučavanja struktura neindoevropskih jezika. Oni imaju drugačije jezične kategorije, koje se ne mogu svesti na klasično zapadnjačko poimanje jezičnih kategorija. Čini se da u ovom lingvističko-filozofskom problemu važniju ulogu imaju izvanjezični faktori, poput razvijenosti društva ili sposobnosti pojedinca, što implicira sudjelovanje sociolingvistike i psiholingvistike u rješavanju ovog izuzetno složenog problema.

⁶ Benveniste, 1975.

4. ZAKLJUČAK

Dodirne točke, koje spajaju Aristotela s de Saussureom i Chomskim, ukazuju na Aristotelovu strukturalističku orijentaciju. Za Aristotela se može reći da je anticipirao osnovne postavke strukturalističke lingvistike jer je pretpostavio fonem i njegov apstraktni karakter, jer se opredijelio za arbitrarnost jezičnog znaka, priznao mu dvostruki karakter i funkciju, te se općenito bavio onom općelingvističkom problematikom, koju je promovirala strukturalistička lingvistika u 20. stoljeću. No, Aristotel je u određenoj mjeri nadišao strukturalizam. Jezik je prihvaćao kao komunikacijski sistem s različitim domenama upotrebe u javnoj komunikaciji, ali ne kao izolirani fenomen, nego u okvirima ljudske upotrebe i društvenog djelovanja pojedinca, dok je jezičnu djelatnost poimao kao jedan od vidova ljudske djelatnosti u društvenoj zajednici. Kao sastavni dio takva stava prema jezičnom fenomenu isticala se interakcija pošiljaoca i primaoca koja se odvija pomoću znakova. Pri tom se efikasnost govora ocjenjivala efektom koji je ostavljala na primaoca. Na osnovi toga neki se Aristotelovi stavovi o jeziku mogu smatrati pretečama primijenjene lingvistike, koja teži uključivanju promatranja jezika u širi znanstveni okvir. Aristotelovo se razmišljanje o jeziku i danas pokazuje interesantnim i inspirativnim za lingvističko proučavanje.

Malo dublji pogled u antičke grčke izvore s jezičnom tematikom otkriva njihovo bogatstvo i vrijednost. U njima se nalaze anticipacije mnogih problema, kojima se bavi moderna lingvistička teorija i strukturalističke i poststrukturalističke orijentacije. Starogrčki su izvori o jeziku višeslojni. Oni ne pružaju samo podatke o lingvističkim problemima i načinu njihova tretiranja, nego su i svjedočanstva cjelovitog svjetonazora jednog naroda i jednog davnog vremena. To, s jedne strane, govori o dostignućima jedne civilizacije, a s druge strane ukazuje na dugotrajnu čovjekovu preokupaciju jezičnim fenomenom, kao i na vječnost lingvističke problematike. Upravo zato povratak u prošlost pruža modernoj lingvistici priliku za provjeru vlastitih dostignuća i uspjeha. Modernoj lingvistici ne treba da bude dovoljna samo svijest o njejoj antičkoj tradiciji, već je ona treba ponovo proučiti i u skladu s rezultatima istraživanja revalorizirati. Upravo na taj način moderna lingvistika, koja se danas suočava s brojnim poteškoćama, dobiva još jednu priliku za svoje vlastito osnaženje.

BIBLIOGRAFIJA

- Arens, Hans - *Sprachwissenschaft*, München, 1955.
- Aristotel - *O tumačenju*, Latina et Graeca, Zagreb, 1989.
- Ax, Wolfram - "Ψόφος, φωνή und διάλεκτος als Grundbegriffe aristotelischer Sprachreflexion", *Glotta* 56, (1978), str. 245-271.
- Benvenist ŠBenvenisteĆ, Emil - *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975.
- Bloomfield, Leonard - *Language*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1933.
- Bošnjak, Branko - *Grčka filozofija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1983.
- Bošnjak, Branko - *Filozofija*, uvod u filozofijsko mišljenje i rječnik, Naprijed, Zagreb, 1977.
- Ivić, Milka - *Pravci u lingvistici*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970.
- Lyons, John - *Introduction to Theoretical Linguistics*, C.U.P, 1951.
- Sosir [Saussure], Ferdinand de - *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1989.
- Škiljan, Dubravko - *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.
- Škiljan, Dubravko - *U pozadini znaka*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.

Vladimir Posavec

Julio-klaudijevski kult i spomenici u Hrvatskoj

Kad govorimo o antičkom Rimu, govorimo o jedinstvenom slučaju u povijesti, jednom od njezinih čuda. Jedan gradić, središte zajednice seljaka, uspio je za četiri stoljeća od svog osnivanja postati gospodarom čitave Italije, a dva stoljeća kasnije kontrolirao je obale Sredozemlja i veliki dio nekadašnjeg Aleksandrova carstva. Jedan grad pokušavao je vladati svijetom. Od svojih početaka pa do propasti antičkog svijeta, što je ujedno bila i njegova vlastita propast, njime su vladali kraljevi, bio je republika, a naposljetku središte carstva koje je obuhvaćalo skoro cijeli tada poznati svijet. Proširenje njegovih granica izvedeno je više slučajno negoli namjerno, jer u želji da bude siguran u Italiji, bio je prisiljen uzeti u ruke čitav imperij.

Od Zakona dvanaest ploča osnovno načelo u upravi bio je suverenitet rimskog naroda. Ali narod je bio samo krajnji autoritet. Stvarna uprava bila je u rukama izabranih magistrata i senata koji je predstavljao kolektivnu mudrost, te srž i tradiciju Rima.

Dobro je znana činjenica da je rimsko društvo bilo jako konzervativno, poštovalo tradicije i vrlo mnogo držalo do njih, te njegovalo jako izraženu antimonarhističku misao, što je bilo izrazito naglašeno i u samim njegovim institucijama vlasti.

Krajem I. st. pr. Kr. Rimska Republika koja se ponosila svojim uređenjem i tradicionalnim vjеровanjima, preobrazila se u Carstvo i svoga vladara slavila kao božanstvo, što je Rimljanima još samo stoljeće ranije bilo nezamislivo.

Što je dovelo do toga?